

CÂHİDÎ AHMED EFENDİ'NİN "ABDEST, NAMAZ VE HAC" İBADETLERİNE DAİR BAZI BÂTİNÎ YORUMLARI

Dr. Hamdi KIZILER

Abstract

Some Spiritual Comments About "Abdest, Namaz and Hac" from Câhidî Ahmed Efendi

Câhidî Ahmed Efendi was one of the important, poets and sufis who was lived in period of Ottoman Empire, in XVII. century. After Câhidî who was a member of Halvetî-Uşşâkî Order died, Câhidiyye Order was set. He had written two manuscript which names are Divan and Kitabu'n-Nasiha. He died in Çanakkale's Kilitbahir town in 1070/1660. Câhidî says as a general thought that despite all worships has external sides, they has spiritual too. In addition he explains in detail some worships has spiritual sides. Especially "Abdest, Namaz ve Hac" comes in front of these.

Key words: Câhidî, sûfî and sûfîsm, Abdest, Namaz and Hac

Giriş

XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin en geniş coğrafyaya sahip olduğu ve izlerini Asya, Avrupa ve Afrika gibi üç ayrı kıtada kuvvetle hissettirdiği bir dönemdir. Bu yüzyılın başında, dünya nüfusunun yarısına yakını Türk hâkimiyeti altında yaşamaktadır. XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başı, Osmanlı Devleti'nin birçok yönden zirveye ulaştıktan sonra, bulunduğu noktada epeyce konumunu muhafaza etmeye gayret gösterdiği ve belli bir süre sonra duraklamaya başladığı bir zaman dilimidir. Osmanlı toplumu bu zaman zarfında; bilim, kültür, sanat, medeniyet alanlarında en parlak dönemini yaşamış, birçok alanda birbirinden değerli sayısız insanlar yetiştirmiştir. Ne yazık ki XVII. yüzyılın başından itibaren, Cihan devletinin bünyesinde birçok sosyal afet yayılmış; siyasî, iktisadî, askerî, ilmî açılardan çeşitli sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Dış görünüş itibarıyla her ne kadar dünyanın en geniş ülkesi olarak gözükse de, büyüklüğüne rağmen, saray ve İstanbul ahvali, devlet yönetimi, devlet adamlarının yetersizliği, İstanbul ve Anadolu isyanları, ekonomik yapıdaki çöküntüler,

devleti içten bir çözülmeye ve çöküntüye sürüklemekteydi.¹ İşte görüşlerini ele alacağımız Şeyh Câhidî Ahmed Efendi, Osmanlı toplumunun birçok yönden, özellikle ilim ve kültür alanlarında zirvede bulunduğu ve muntazam bir devlet nizamına sahip olduğu bir dönem ile, toplumun sıkıntılarla karşılaştığı ve intizamsızlığın başladığı bir dönemde yaşamıştır.

Câhidî Ahmed Efendi, XVII. yüzyılın önemli mutasavvıflarından biridir. Aslen Edirneli'dir. Rumeli'li bir ailenin çocuğu olup babasının ismi Muhammed'dir. Gerçek adı Ahmed'dir, Câhidî ise mahlasıdır. Padişah IV. Mehmed'in Câhidî'yi rüyasında görmesi üzerine, Çanakkale'nin Kilitbahir beldesine gelerek kendisini ziyaret eder. Padişah, bu ziyaret sırasında maddi ikramları kabul etmeyen Câhidî'yi "Sultan" ünvanı ile manen taltif eder. Böylece halk arasında "Câhidî Sultan" şeklinde meşhur olmuştur.

Câhidî, genç yaşta Edirne'den gelip Gelibolulu Şeyh Ömer Karibî (Kutub Ömer) Efendi'ye intisab eder. Seyr ü sülûkünü tamamladıktan sonra icazetini alır ve o zamanki ismi ile Kiludu'l-Bahr'e gelerek şimdi bulunduğu yere tekkesini kurar ve irşad faaliyetlerine başlar. Burada Kerime Hatun ile evlenir. Bu evlilikten Âdem ve Lütfullah adında iki oğlu olur. Âdem Efendi, babasından 17 yıl önce 1053/1643 yılında vefat eder. Kabri türbenin dışında güney cephededir. Halk arasında keramet ehli bir hanım olduğu söylenen eşi Kerime Hatun ise Câhidî'nin yanında metfundur.

Câhidî Ahmed Efendi, Halvetiyye Tarikatı'nın Ahmedîyye şubesinin Uşşâkiyye koluna mensuptur. Hayatı boyunca birçok mürid ve halifeler yetiştirmiştir. İsmine izafeten tesis ettiği Câhidîyye Tarikatı, vefatından sonra oğlu Lütfullah Efendi tarafından temsil edilmiş ve kısa sürede Çanakkale, Edirne ve Bursa'da yayılmıştır. Câhidîlik, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, Bursa'da birkaç farklı tekkede aynı anda faaliyet gösteren önemli tarikatlardan biri olmuştur.

Doğum tarihi tam olarak tespit edilememekle beraber, XVI. yüzyılın sonlarında doğduğu kuvvetle muhtemel olan Câhidî Ahmed Efendi, 1070/1659–60

1 Osmanlı Devletinin bu dönemlerine genel bir bakış için bkz. Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihî*, Matba-i Amire, İstanbul 1283, c.II, ss. 281 vd.; Katib Çelebi, *Fezleke-i Katib Çelebi*, Ceride-i Havâdis Matbaası, İstanbul 1287, c.I, ss. 219 vd.; Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihî*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, c.I, ss. 315 vd.; Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihî*, haz.: Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, ss. 750 vd.; Mustafa Nuri Paşa, *Netâicu'l-vukuât*, sad: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, c. I-II, ss. 240 vd.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihî*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, c. III/I, ss. 115 vd.; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihî*, Faisal Finans Kurumu Yayını, İstanbul 1993, c. I, ss. 306 vd.; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı İmparatorluğunun Duraklama ve Gerilemesinin Sebepleri Hakkında Bazı Tesbitler ve Alınan Tedbirlere Genel Bir Bakış", *İlim ve Sanat Dergisi*, 1997, sayı: 44-45, ss. 21-26.

yılında vefat etmiştir.²

Şimdi Câhidî Ahmed Efendî'nin ibadetlerle ilgili olarak "Abdest, Namaz ve Hac" hakkında yaptığı bâtinî yorumları görelim. Esasen Câhidî, bütün ibadetlerin zahirî/maddî yanlarının yanında bir de bâtinî/manevî taraflarının bulunduğunu genel bir görüş şeklinde zikretmekle beraber, bazı ibadetlerin manevî yönlerini detaylı biçimde açıklamaktadır. Biz burada bir makalenin sınırları çerçevesinde, sadece Abdest, Namaz ve Hacc'ın manevî yönlerini ele alacağız.

Abdest

Câhidî Ahmed Efendî'ye göre, bütün ibadetlerin her birinin bir hakikat ve bir de sırrı vardır. İbadetlerin zahirî taraflarının yanında bu hakikat ve sırların da bilinmesi gerekir. Bu hakikat ve sırrın bilinmemesi, ibadetleri cansız beden konumuna getirmek anlamına gelir. Zira bütün amellerin kendisine göre bir ruhu vardır.³ İnsanın nasıl hem psikolojik hem de biyolojik yönü varsa, ibadetlerin de bir mana ve bir de şekil yönü vardır. Ruh-beden ilişkisi gerekli olduğu gibi, mana-şekil yönü de birbirinden ayrı düşünülemez.⁴

- 2 Câhidî Ahmed Efendi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hüseyin Ayvansarayî, *Tercemetü'l-meşâyih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Böl., no: 1375, vr. 20a; a. mlf., *Mecmua-i Tevârih*, nşr.: Fahri Ç. Derin – Vahid Çabuk, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 165; Mehmed Kemaleddin, Harîrîzâde, *Tibyânu vesâilî'l-hakâik fi beyâni selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Böl., no: 430-432, c. II, vr. 291b; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, Tıbkıbasım, Bizim Büro, Ankara 2000, c. I, s. 53; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i evliyâyı ebrâr fi şerh-i esmâr-ı esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Böl., no: 2305-2309, c. IV, vr. 235, 237 ve 252; Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-i 'Aliyyeden Halvetiyye*, Evkâf-ı İlmiyye Matbaası, İstanbul 1338-1341, ss. 110-111; Nailî Mehmed Nail Tuman, *Tuhfe-î Nailî*, İst. Üniv. Şarkiyat Araştırma Merkezi Kütüphanesi, Tıbkıbasım, c. I, s. 146; Müstakimzâde Süleyman Saadeddin Efendi, *Mecelletü'n-nisâb fi'n-neseb ve'l-künâ ve'l-ekâb*, Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Böl., no: 628, Tıbkıbasım, s. 166; İsmail Belîğ (Bursalı), *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefayât-ı Danişveran-ı Nâdiredân*, Hüdâvendigâr Vilayet Matbaası, Bursa 1302, haz.: Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Tıbkıbasım, Ankara 1998, s. 184; Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî*, Bursa 1332, ss. 101 vd.; Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi (Türk Edebiyatında Dinî ve Tasavvufî Şiirler)*, Edebiyat Yayınları, Ankara 1968, s. 313; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (Sûfler, Devlet ve Ulemâ, XVII. Yüzyıl)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, ss. 153 vd.; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVIII. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 107; Ramazan Eren, *Çanakkale ve Kilitü'l-Bahir Köyümüzün Sultanı Ahmet Câhidî Efendi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1984, ss. 5 vd.; Nihat Azamat, "Câhidî Ahmed Efendi", *DİA*, c. VII, ss. 16-17; Mehmed Serhan Tayşî, "Câhidî Ahmed Efendi", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yayınları, İstanbul 1995, c. VIII, ss. 251-254; Nuran Altuner, "Câhidî Ahmed Efendi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:2, sayı: 6, Ankara 2001, ss. 159-176.
- 3 Câhidî Ahmed Efendi, *Kitabu'n-nasîha*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, no: 350, vr. 22b.
- 4 Ayhan Songar, *Çeşitleme*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1981, s. 219.

Nitekim yüce Allah tarafından Kur'an-ı Kerim'de⁵ abdestin farzları açık olarak dört tane olarak bildirilmiştir. Câhidî Ahmed Efendi'ye göre bunlar abdestin zahirî tarafıdır. Ancak bunların ötesinde bir de bâtinî yönü vardır ki işte Allah katında makbul olan her iki hal ile alınan abdesttir. Esasen birinin eksik olması, abdestin sıhhat ve hakikatini ortadan kaldırır. Şimdi Câhidî'nin abdestin bu farzlarına verdiği manevî yorumları görelim:

Abdestin farz ve sünnetlerinin amacı şunlar olmalıdır:

Abdestin Farzları:

1. **Elleri yıkamak:** Kişinin sahip olduğu bütün kuvvetlerini riyâzet, mücâhede ve takva suyu ile yıkayıp, hevâ ve hevesten kurtularak salih amel işlemesi demektir.
2. **Yüzü yıkamak:** Gaflet uykusundan uyanarak, kötü nefsin sıfatlarını faydalı ilim ile yıkamak ve böylece süflî benliği yok etmek demektir. Yani mâsivâ tozunu can yüzünden silmek demektir.
3. **Başı meshetmek:** Allah u Tealâ'nın aşk ateşiyle yanıp tutuşmak demektir.
4. **Ayakları yıkamak:** Cenâb-ı Allah'ın yasakladığı yerlere gitmemek ve dünyanın zînet ve lezzetlerine karşı yürümek demektir.⁶

Dikkat edilirse Câhidî, abdestin farzlarının ilki olan "elleri yıkama"yı, insanın bütün kuvvetlerine şamil ederek oldukça geniş tutmuştur. Nefsin her bir kuvvetinin takva ile dengelenmesinin önemini belirtmesi açısından böyle düşündüğü kanaatindeyiz. Bundan sonraki hal ve hareketler, çizilen bu denge üzerine sürdürülecektir. Bu anlamda her işin başının takva ve nefsin hevâ ve hevesini dizginlemek olduğunu vurgulamak istediği anlaşılmaktadır.

Ayrıca başı meshetmeyi, Allah aşkı ile yorumlaması da oldukça manidardır. Allah aşkı taşımayan bir insanın ellerini ıslatıp başına götürmesinin anlamsızlığını bu şekilde vurgulamaktadır. Bilindiği gibi, ontolojik olarak evrende var olan her varlığın kendisine göre bir enerjisi vardır. İnsanın etrafına yaydığı bu enerjiye aura denilmektedir. Bu enerji, daha çok insanın başının üstünde bulunmaktadır. Kanaatimizce Câhidî Ahmed Efendi, başın hakiki anlamda meshedilmesini, Allah aşkı ile yorumlaması işte bu enerjiye telmihte bulunmasından dolayıdır. Eğer bir insanda var olan bu enerji (yani Allah aşkı) olumlu ve geniş ise, bu onun abdestteki meshi gibidir. Yok, eğer böyle bir şey yoksa o takdirde başını meshetmesinin maddî anlamının dışında başka bir değeri yoktur demektir.

5 Maide 5/6.

6 Câhidî, *Kitabu'n-nasîha*, vr. 22b-23a.

Abdestin Sünnetleri:⁷

1. **Ağza su almak:** Haram lokmadan uzak durmak ve dili malayaniden muhafaza etmek demektir.
2. **Burna su almak:** Burnunu dünyanın her türlü haram kokulardan uzak tutup, gelen her kokuyu gönül burnu ile koklamak ve Rahman'ın kokusuna ulaşmak demektir.
3. **Kulakları meshetmek:** Allah'ın yasakladığı sözleri duymaktan sakınmak ve gönül kulağını manevî âlemde harfsiz ve sedasız gelen kelimelere açmak demektir.
4. **Boynu meshetmek:** Elest bezminde ruhların Allah'a "Evet" demelerinin⁸ farkında olmak ve ahde vefa göstermek demektir.⁹

Câhidî Ahmed Efendî'nin ağza su almayı, sadece kötü söz söylememekle sınırlı tutmaması dikkatimizi çekmiştir. Oldukça geniş bir anlam yükleyerek her türlü malayaniden uzak durmak şeklinde yorumlamaktadır. Bu da Allah dostlarının Peygamber efendimizin (s) Sünnetine verdikleri değeri göstermesi bakımından önemli olsa gerektir.

Burna su almayı ve kulakları meshetmeyi, gönül burnu ve gönül kulağı ile yapılması gerektiğini söylemesi de oldukça manidardır. Câhidî, abdestin bu bâtinî yönünün farkında olmayan kişinin gerçek anlamda Rahman'a ulaşmasının zorluğunu bu şekilde ifade ettiği kanaatindeyiz.

Câhidî boynun meshedilmesini, insanın daha ruhlar âleminde Allah'a verdiği sözü, boynuna aldığı bir ahid ve emanet olarak değerlendirmektedir. Böylece, abdest sırasında boynuna elini götürmesi, bu emanete sadakatin devam ettiği anlamına gelmektedir. Hatta abdest alan bir mü'minin Allah'ın emir ve yasaklarının hilafına yaşamasını, bir bakıma içinde gizli nifak tohumlarını taşıdığı anlamına gelebileceğini söylemektedir ki, yaptığı bâtinî yorumun ne kadar önemli olduğunu vurgulaması bakımından dikkat çekicidir.

Câhidî Ahmed Efendî'ye göre abdest alan kişi, esasen bütün bunları yapmakla yükümlüdür. Bunların farkında olmayan insan, gaflet içindedir. İbadetlerin sadece zâhirî taraflarını icra etmiş demektir ki, bu da gönül penceresinin kapalı olduğunu gösterir. Gerçek anlamda abdest, bu söylenenlere dikkat edilerek alınan abdesttir.

7 Abdestin sünnetlerini Câhidî Ahmed Efendî sadece 4 tane olarak zikretmektedir. Biz de Câhidî'nin verdiği bu sayı: ve sıraya göre ele aldık.

8 Araf 7/ 172, 173.

9 Câhidî, *Kitabu'n-nasîha*, vr. 23a-24a.

Namaz

Câhidî Ahmed Efendî'ye göre namazın zâhirî, hakiki sırrı ve ruhu vardır.¹⁰ Bunları idrak etmekten uzak birinin namazı, mânen tam yerine gelmiş sayılmaz. Namazın ruhu huşûdur. Zira namazın zahîrî yönü, beden gibidir. Bunun eksik olması bedenın cansız olmasına neden olur. O halde hepsinin yerli yerinde olması gerekmektedir. Yüce Allah'ın da kalben namaza hazır olmayanların, kendilerinden habersiz olduklarını ve gaflet içinde bulduklarını¹¹ söylemesi, Câhidî'ye göre namazın bâtinî anlamlarını bilmeyenlerin, cansız beden taşıdıklarının işareti olarak yorumlanmalıdır.¹² Şimdi Câhidî'nin namazın farzlarına verdiği bâtinî yorumları görelim:

Namazın 12 farzından maksat veya farzların esas hedefi şunlar olmalıdır:

1. **Hadesten Taharet** (Manevî temizlik; abdest ve gusül almak): Yüce Allah'ı tüm eşyadan münezzeh görmek, gönül gözü ile Allah u Tealâ'yı her yerde hazır görmek demektir.
2. **Necasetten Taharet** (Maddî temizlik; vücut, elbise ve namaz kılınacak yerin temiz olması): Bedeni nefsin kötü sıfatlarından arındırıp, sadece Allah'tan korkarak bütün azaların O'nun rızasına uygun hareket etmesi demektir.
3. **Setr-i Avret** (Kadın ve erkeklerin namazda belli yerlerinin örtülmesi): Allah'ın rızasına muhalif olan şeylerin, Allah'ın nazargâhu olan gönlünden çıkarıp Allah'tan utanmak ve korkmak demektir.
4. **İstikbal-i Kible** (Kibleye yönelmek): Gönlün her iki âlemde var olan her şeyden vazgeçip, sadece yüce Allah ile meşgul olması ve Allah'tan başka hiçbir şeyin kalmaması ve O'na yönelmesi demektir.
5. **Vakit** (Her namazı vaktinde kılmak): Nefsinin isteklerini yerine getiren o heva ve hevesinin kaynağı olan ve kalbe büyük meşguliyet verip perde olan o nefsanî arzularını yok etmek ve namaz vaktinde gönlünde sadece Cenâb-ı Allah'ın kalması demektir.
6. **Niyet** (Hangi namaz kılınacaksa ona niyet etmek): Sırrını Allah'tan başkasına açmamak demektir.
7. **İftitah Tekbiri** (Namaza "Allahuekber" cümlesi ile başlamak): Allah'ın dışındaki her şeyi yani mâsivâyı arkaya atıp gönlün tam anlamıyla Allah'a yönelmesi demektir.

10 Câhidî Ahmed Efendî, bu bâtinî yorumların bir çoğunu sadece âriflerin anlayacağını söylemektedir. Ancak bunların açıklanması, bir nebze de olsa avamın anlamasına yardımcı olmak niyetine yöneliktir. Bk. Câhidî, *Kitabu'n-nasîha*, vr. 28b.

11 Mâun107/ 4,5 ve 6.

12 Câhidî, *Kitabu'n-nasîha*, vr. 26a.

8. **Kıyam** (Namazda ayakta durmak): Bütün hayat boyunca Allah'ın emrettiği istikamette durmak demektir.
9. **Kıraat** (Namazda bir miktar Kur'an okumak): Kur'an-ı Kerim tilaveti sırasında kalben Allah'ın zat ve sıfatlarını düşünüp müşahede etmek ve Allah'tan gayrisini gönülden silmek demektir.
10. **Rükû** (Namazda eğilmek): Kalbini kibir ve gururdan uzak tutarak, kendini aciz, zayıf ve hor görmek demektir.
11. **Secde** (Secdeye varmak): Varlık âleminde hiçbir şey kalmaması, kişinin kendi varlığını mutlak fenada yok etmesi, sadece Allah'tan başka her şeyi yok görmek demektir.
12. **Ka'de-i Ahire** (Namazın sonunda "et-Tahiyât" duasını okuyacak kadar oturmak): Dünya ve dünya ehlerinden yüz çevirip, Allah'ın rızasını gözeterek hidayet üzere kalmak demektir. Ayrıca her zaman hayra tabi olmak ve şerden uzak durmak da her iki tarafa verilen selam demektir.¹³

Câhidî Ahmed Efendi, namazın farzlarını bu şekilde yorumlarken, onların bilinen ve görünen taraflarının yanında bir de görünmeyen fakat gerçek anlamlarına vermek istemiştir. Ya değilse, mesela Kıyam'ı "Allah'ın emrettiği istikamette bulunmak" şeklinde ifade etmesi, namazda kıyamın olmadığı veya kıyamın sadece bu olduğu anlamına gelmemelidir. Namazda kıyam farzdır ama bu, ibadetin şekil tarafıdır, gerçekten Allah'ın emrettiği gibi yaşarsan işte senin hakiki kıyamın odur demektir. Burada Câhidî, ibadetlerin zâhirî ile batınını birleştirip kuvvetler arası denge uyumunu vurgulamaktadır. İbadetlerdeki bu dengenin insan davranışlarındaki uyumu etkilediği muhakkaktır.¹⁴

Hac

Câhidî Ahmed Efendi, Hac ibadeti ile ilgili olarak da bazı yorumlar yapmıştır. Ancak burada Haccın rukünlerini sayarken her hangi bir ayırım yapmadan sıralamıştır. Biz de aynen onun verdiği sıraya uyarak ele alacağız:

Haccın menâsikinin esas amacı şunlar olmalıdır:

1. **İhrama girmek** (Dikişsiz iki parça elbiseye bürünmek): Dünya ve ziynetlerinden yüz çevirmek, nefse ait elbiseleri çıkarmak, ruh-i kutsîye ait elbiseleri giymek ve nihayet kendi varlığını terk etmek demektir.
2. **Arafat'ta vakfeye durmak** (Arafat denilen bölgede bir miktar kalmak):

13 Câhidî, *Kitabu'n-nasîha*, vr.24b-28a.

14 Seyyid Kutub, *fi zilâli'l-Kur'an*, çev.: İ. H. Şengüler – M. E. Saraç – B. Karlığa, Hikmet Yayınları, İstanbul 1971, c. I, s. 268.

- Allah'tan korkmak, benlikteki gizli ve açık tüm putları silmek, nefsin suret ve sıfatlarını bilmek ve şuhûd makamına varmak demektir.
3. **Tavaf ziyareti** (Kâbe'yi tavaf etmek): Halinden, sıfatından ve zatından soyutlanıp Hakk'ın zatında yok olmak, Allah'ın ahlâkıyla ahlaklaşmak, aşk ile mâşukun cemâlini temaşa ederek tavaf etmek ve siddîkiyyet makamını idrak ile marifete vuslat olmak demektir.
 4. **Müzdelife'de konaklamak** (Kurban arefesi gecesi Müzdelife'de kalmak): Tevbe makamını idrak etmek, nefsin sıfatlarını kontrol ederek ruhun nefse hâkim olması demektir.
 5. **Mina'da Şeytan taşlamak** (Şeytan taşlamak için Mina'da kalmak): Dünyevî sözlerden kurtulup zikrullah ile meşgul olmak, şeriat, tarikat ve hakikat mertebelerini söz ve hal ile yaşamak demektir.
 6. **Saçı traş etmek** (Hac menâsiki tamamlanunca ihramdan çıkmak için traş olmak): Tevbe makası ile mâsivâyı başından ve yüzünden temizlemek demektir.¹⁵

Câhidî Ahmed Efendi'nin XVII. yüzyılda ibadetler için, özellikle Hac için açıkladığı bu yorumlar, bugün teolog, psikolog ve sosyologlar tarafından da farklı şekillerde açıklanarak kabul edilmektedir: "Hac, Müslümanların gayretlerini birleştirmek, birbirlerinin kültürlerinden faydalanmak suretiyle gerçek hayat kaynaklarına yönelmeleri için küresel bir kongredir.¹⁶ Kişinin nefsinde çok ciddi bir disiplin ve fedakârlık ile şuurluluk hali gerektiren önemli bir kozmik ibadettir.¹⁷ Ayrıca insanların bir araya gelmesinden yeni bir güç ve âdetta yeni bir ruh oluşmaktadır ki buna ma'serî ruh denilmektedir. O toplumu meydana getiren fertlerin ayrı ayrı güçleri toplamından daha güçlü, daha bereketli ve verimli bir karakter arz etmektedir. Bu yüzdendir ki, İslam cemaate çok önem vermiş, cemaatle namaz kılmayı teşvik etmiş, Cuma günü cemaatle Cuma namazını eda etmeyi farz kılmıştır. Bu arada Müslümanları daha geniş, daha heybetli bir tarzda cemaat haline getiren Hac ibadetini de farz kılmıştır. Hacda sevgili Peygamber Efendimizin (s) bütün hatıraları canlanmaktadır."¹⁸

Sonuç

Mutasavvıfımızın ibadetlerin manevî yönünü bu şekilde ele almasını, aslında ibadet psikolojisi bakımından, ibadetlerin şahsiyet bütünlüğüne yönelik bir

15 Câhidî, *Kitabu'n-nasîha*, vr.38a-41a.

16 Afif A. Tabbâra, *İlmin Işığında İslamiyet*, çev.: M. Öz, İstanbul 1977, s. 279.

17 Muhammed Hamidullah, *İslam'a Giriş*, çev.: K. Kuşçu, İstanbul 1973, s. 764.

18 Akbulut Fahrettin, *İlim Gözüyle İslamiyet*, İzmir 1981, s. 164; Hâbil Şentürk, *İbâdet Psikolojisi* (Hz. Peygamber Örneği), İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 105.

değerlendirmesi gibi düşünmek gerekir. Günümüzde psikoloji bilimi, inanç ve ibadetlerin, ferdin şahsiyetinde devamlılık ve onun günlük idrak ve davranışlarına anlamlar kazandırarak, çeşitli hedefler kazandırdığını söylemektedir.¹⁹ Ayrıca, dinî inanca dayalı olarak yapılan bir ibadetin, davranış bütünlüğü içinde etkisini gösterebilmesi, onun bir alışkanlık sonucu değil, şuurlu olarak yapılmasına bağlıdır. Şuurlu bir ibadet, imanın varlığından doğarak, onun benliğimizden fıskırıp dış dünyada gerçekleşen bir ifadesidir. Bu sebeptendir ki, davranışlardaki bütünlük, inancın gücüne ve ibadetlerin şuurlu bir şekilde yapılmasına bağlıdır.²⁰ O halde, Câhidî Ahmed Efendî'nin her bir ibadet için ayrı bir anlam değerlendirmesi yapması, ibadetlerin şuurluluk bakımından elde edeceği kazanımları ifade etmesi yönüyle, oldukça önemli olsa gerektir. Zira her bir ibadetin, şahsiyet bütünlüğü açısından bir hedefe yönelik olduğu muhakkaktır.

Özet

Câhidî Ahmed Efendî, XVII. yüzyılda Osmanlı topraklarında yetişmiş, önemli şair ve mutasavvıflardan biridir. Halvetî-Uşşakî Tarikatı'na mensub olan Câhidî, vefatından sonra, adına nispetle Câhidiyye Tarikatı tesis edilmiştir. Divan ve Kitabu'n-Nasiha adında iki el yazma eser bırakan Câhidî Ahmed Efendî, 1070/1660 yılında Çanakkale'nin Kilitbahir beldesinde vefat etmiştir. Câhidî, bütün ibadetlerin zâhirî/maddî yanında bir de bâtinî/manevî taraflarının bulunduğunu söylemektedir. Bunun yanında bazı ibadetlerin manevî yönlerini detaylı biçimde açıklamaktadır. Özellikle "Abdest, Namaz ve Hac" bunların başınsa gelmektedir.

19 Krech David – Richard S. Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, çev.: E. Güngör, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1980, s. 184.

20 Armaner Neda, *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi*, Miilli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1967, s. 47; Şentürk, *İbadet Psikolojisi*, s. 33.